

ІНТЕГРАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВИ І КУЛЬТУРИ У ПРОЦЕСІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Анотація. Досліджено теоретичні та прикладні аспекти проблем міжкультурної комунікації (МКК), учасниками якої є представники різних мов і культур, а також зосереджено увагу на інтеграційних особливостях мови і культури, що саме і визначають процес такої комунікації. Порушуються проблеми взаємодії і взаємовпливу культур, співвідношення культури і мови, а також пошуку міжкультурного спілкування. Значна увага приділяються генезису та історії становлення даного виду комунікації, коріння якої сягають ще часів античності. У роботі окремо аналізується діяльність і тлумачаться окремі твори та теорії класиків мовознавчої науки, глибокі та неупереджені дослідження яких привели до сучасного стану цієї галузі науки й сприяють її подальшому розвитку. Теоретичні та прикладні аспекти міжкультурної комунікації стають особливо актуальними в умовах глобалізації та європейської інтеграції. Вони привертають все більше число дослідників і не вичерпали своєї проблематики.

Ключові слова: мова, культура, система, міжкультурна комунікація, культурні виміри, лінгвістична відносність.

Osypov Petro

Mykolaiv V.O. Sukhomlynskyi National University

INTEGRATED FEATURES OF LANGUAGE AND CULTURE IN THE INTERCULTURAL COMMUNICATION PROCESS

Summary. The article investigates theoretical and applied aspects of the problems of intercultural communication (ICC), the participants of which are representatives of different languages and cultures. The attention is also focused on integrative peculiarities of a language and a culture which determine the process of such kind of communication. It also deals with some problems of interaction and influence of cultures, correlation of a culture and a language as well as the intention for intercultural communication. Significant attention is paid to the genesis and history of the development of this kind of communication, the roots of which date back to the ancient times. The article analysis the activity and interprets some works and theories of the most outstanding representatives of linguistic science, whose original and profound researches contribute to understanding the up-to-date situation of this branch of the science. Theoretical and applied aspects of intercultural communication become especially relevant in the conditions of globalization and European integration. In the given context a particular attention must be given to the great German linguist and philosopher Wilhelm von Humboldt who pointed to special “spirit of language” (“Geist der Sprache”); he added that the process of thinking depends on a native language. Sufficient influence on further development of the theory of interaction of a language and a culture was made by the researches E.Sapir and B.L. Whorf, who are famous for their theory of linguistic determination. A great contribution to the investigation of the given problem was made by such foreign scholars as E.T. Hall, F.R. Kluckhohn, F.L. Strodbeck, A.Thomas, G. Hofstede V. Hinnenkamp, H.J. Heringer and many others, among whom there are also many Slavic linguists. The problem of a language and a culture interaction is still on the agenda, but it has not been fully solved up to now.

Keywords: language, culture, system, intercultural communication, cultural dimensions, linguistic determination.

Постановка проблеми. Проблеми взаємодії і взаємовпливу культур, співвідношення культури і мови, а також пошук оптимальних форм міжкультурного спілкування віддавна привертала увагу дослідників. Ще задовго до того, як теорія міжкультурної комунікації (МКК) сформувалася в окрему галузь знань, багато питань, покладених в її підґрунтя були в полі зору таких вчених як Аристотель, Г.В. Лейбніц, Вольтер, І. Кант, Г.В. Гегель, В. фон Гумбольдт, Л. Вайсберг, Б.Л. Уорф та ін. Ці питання постійно залишалися у полі зору наступних поколінь філософів та мовознавців, проте проблему не можна вважати до кінця вичерпаною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кореляції мови і культури, пошук оптимальних форм міжкультурного спілкування набувають все більшої актуальності протягом останніх десятиліть, в умовах глобалізації та євроінтеграції. Досить, принаймні, посприяти на роботі відомих мовознавців, які працюють у даній галузі: Донець П.М., Куликова Л.В.,

Леонтович О.А., Тер-Мінасова С.Г.; окремих слів заслуговують дослідження німецьких мовознавців: Е. Broszinsky-Schwabe, Н. Heringer, V. Hinnenkamp, G. Hofstede, A. Thomas та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У зазначеному контексті на особливу увагу заслуговує ставлення до питань мови та культури німецького філолога, філософа й мовознавця В. Гумбольдта, який вказував на своєрідний «дух мови» (“Geist der Sprache”), додаючи до цього, що процес мислення певною мірою залежить від рідної мови: «Мова є водночас зовнішнім проявом духу народів; їх мова – то є їхній дух, а їх дух – їхня мова; обидва не можуть сприйматися ідентично» [15, с. 60]. Успадкувати мову, зануритися в культуру значить, на думку мовознавця, бути здатним сприймати об'єктивну дійсність, а також мову, з якою передається ця культура. Зазначимо також, що суперечки вчених щодо мови і культури, матеріального й ідеального у процесі мовлення не вщухають і сьогодні.

Мета статті. Головною метою роботи є встановлення генезису та аналіз шляхів дослідження феномену міжкультурної комунікації, учасниками якої є представники різних мов і культур, а також зосередження уваги на інтеграційних особливостях мови і культури, що саме конституюють цей процес.

Виклад основного матеріалу. Мовознавчі ідеї Вільгельма фон Гумбольдта стали певним пролегоменом розвитку багатьох напрямків у мовознавстві й лінгвокультурології. Його розуміння духу народу як маніфестація культури стимулювало появу значної кількості різних інтерпретацій у мовознавчій науці. В роботах Гумбольдта ми знаходимо витоки тих переконань вченого, що згодом були успадковані й розвинуті іншими авторами: Р. Раском, Я. Гріммом, Г. Штейнталем, О.О. Потєбнею, І.А. Бодуеном де Куртене, В. Вундтом, Ш. Баллі. Розвитку ідей, пов'язаних із взаємодією культур, сприяли також роботи З. Фрейда (теорія психоаналізу), Ч. Дарвіна (невербальна комунікація), В.Г. Самнера (етноцентризм) та ін.

Відчутним поштовхом для подальшого розвитку теорій щодо взаємозв'язку мови і культури стали дослідження американського лінгвіста й антрополога Едварда Сепіра та його учня Бенджаміна Лі Уорфа, які розробили теорію лінгвістичної відносності. Як відомо [19], гіпотеза Сепіра-Уорфа базується на таких принципах: 1) лінгвістичний детермінізм – і. е. ідея про те, що граматичні й семантичні категорії мови формують інтенції й визначають характер мислення; 2) лінгвістичний релятивізм (лінгвістична відносність), що декларує структурні особливості кожної мови, які відрізняють її від інших мов. Попри окремі уразливі положення, гіпотеза, проте, постулює тісний двобічний зв'язок між мовою та культурою.

На думку Уорфа, люди, що використовують мову з дуже відмінними граматиками, дістаються через ці граматики різних спостережень, а через те – і відмінних оцінок стосовно зовнішньо подібних об'єктів. Це вказує на їх відмінність як спостерігачів, через що їх сприйняття світу суттєво відрізняється [19, с. 20]. З метою обґрунтування своєї тези Уорф проводив порівняння окремих структур мови і мислення індіанських племен в Арізоні та ацтеків у Мексиці з їх аналогами в англійській мові. На його переконання, це дало змогу встановити суттєві відмінності у сприйнятті простору і часу. Як відомо, у цьому він отримав підтримку свого вчителя Е. Сепіра, а принцип лінгвістичного релятивізму отримав назву гіпотези Сепіра-Уорфа.

Ідеї Сепіра-Уорфа певним чином поділяють представники європейського неогумбольдтіанства (Л. Вайсербер, Г. Гольц, Г. Іпсен, П. Гартман та ін.). Визначальним для них є положення, що мислення кожного народу має свої специфічні національні риси, а його розвиток визначається іманентним розвитком національної мови. Різні мови, у свою чергу, зумовлюють різні світосприйняття. Такий підхід поділяють поряд із Гумбольдтом також Ф. Шлайермахер, Л. Вайсербер, Л. Уорф. Вайсербер як головний представник дослідження змісту мови або граматики, що спирається на зміст (*Inhaltbezogene Grammatik*), додав до вчення Гумбольдта тезу про мову як проміж-

ний світ (*geistige Zwischenwelt*), як світову картину рідної мови (*Weltbild der Muttersprache*). Кожна мова є, на його думку, відносно закрита, відмежована від інших мов, система. Він наголошує при цьому, що не кожне слово однієї мови має відповідний еквівалент в іншій мові й що існують, натомість, певні розбіжності. А від того духовний проміжний світ між людиною і зовнішнім світом має мовний характер.

Засновником теорії МКК прийнято вважати антрополога Е.Т. Холла, котрий сам відносить себе до послідовників Е. Сепіра. Певним пунктом відліку стала публікація у 1959 р. книги Холла „*Silent language*“ («Німа/мовчазна мова») [11], де автор вперше аналізує взаємовідношення комунікації і культури, а згодом (1966) і поява другої книги «*The hidden Dimension*» («Прихований вимір») [10], присвяченої сприйняттю часу і простору в різних культурах, а також важливості міжкультурного аналізу.

„*Culture is communication and communication is culture*“ [11, с. 97], – у такий простий спосіб Холл урівноважує обидві категорії, додаючи при цьому, як важко (а практично, – неможливо) відділити їх одна від одної. Практично поділяє цю думку відомий німецький лінгвіст V. Hinnenkamp, який, так само як і Холл, вказує на взаємозалежність (*Interdependenz*) обох категорій, зазначаючи, зокрема, що:

- Існують різні, відмінні одна від одної культури;
- Культура і комунікація постійно пов'язані;
- Учасники комунікації є завжди учасниками або носіями певної культури;
- Специфіка культури віддзеркалюється в комунікації;
- Причетність до однієї культури полегшує комунікацію, до різних – ускладнює її [13; 6].

Основоположне значення для обґрунтування ідей МКК, поряд із концепцією Е. Холла, має теорія ціннісних орієнтацій американських культурантропологів Ф. Клакхона і Ф. Стродтбека [16]. Проаналізувавши значну кількість культур, дослідники виокремили п'ять фундаментальних проблемних питань, на які шукає відповідь будь-яка культура, обираючи таким чином свої власні ціннісні орієнтири:

1. У чому суть природи людини? (*human nature orientation*).
2. Які відношення між людиною і довкіллям? (*man-nature orientation*).
3. Що означає часовий вимір у житті людини? (*time-orientation*).
4. На що спрямована людська діяльність? (*activity orientation*).
5. Які відношення слугують єднанню людей? (*relational orientation*).

Наведені ціннісні орієнтири не існують, на думку авторів, окремо, кожний сам по собі, а утворюють комплекс взаємозалежних компонентів, які визначають ціннісну ієрархію кожної культури.

Теоретичні висновки одного з фундаторів МКК – Е. Холла, праці його послідовників, зокрема – Ф. Хінненкампа та інших, отримали своєрідне продовження за результатами емпіричного дослідження голландського психолога Г. Хофстеде (*G. Hofstede*). Автор розробив свою параметричну модель, за якою можливо порів-

новати системи цінностей національних культур. Проведений на величезному фактичному матеріалі (116 000 анкет, 20 мов), аналіз дозволив ученому підтвердити ідеї теоретиків щодо існування основних проблем людства, що своєрідно вирішуються кожним народом. Автор виділив чотири культурних виміри (параметри), які значною мірою визначають поведінку людей у сфері виробництва і відповідають на основні питання людського буття. Такими вимірами для Хофстеде слугують аспекти культури, які можна порівняти з їх аналогами в інших культурах, а саме: дистанція влади, колективізм/індивідуалізм, толерантність до невизначеності та ступінь соціальної диференціації за статевою ознакою (фемінінність/маскуліність). Параметрична модель Хофстеде має, звичайно, право на існування, проте, на нашу думку, вона не обмежує простір для подальших більш глибоких досліджень.

У процесі міжкультурної комунікації особливої уваги потребують так звані гарячі місця/точки/моменти (*heiße Momente, hotspots*). Вони існують незалежно від того, помічаємо ми їх чи ні. Таких точок так багато, вони настільки поширені, що їх практично неможливо передбачити чи підготуватися до них заздалегідь. На це можна лише привертати увагу і бути методично готовими, пам'ятаючи що саме у них полягає проблема комунікації.

Американський антрополог і лінгвіст М. Агар (*Michael Agar*) розробив концепцію так званих багатих/потішних точок (*Rich Points*), де у комунікації найчастіше виникають проблеми, «*rich, with the connotations of tasty, thick, and wealthy all intended*» [8, с. 100]. Такі точки дотику стають помітними особливо під час міжкультурної комунікації, отже саме тоді, коли одна людина має мовний контакт з іншою, яка, у свою чергу, є носієм іншої мови і культури. Щодо гарячих точок, то до них автор відносить зокрема: привітання, знайомство, форма звертання та ім'я, мова спілкування, запрошення, подарунки, вибір теми та хід розмови, вміння слухати та тримати паузу, форми та методи переконання, невербальна комунікація тощо. Автор окремо приділяв увагу феномену жарту або вербальному трюку (нім. *Schmäh*),

сприймання якого з огляду на відмінності культур має особливе значення і забарвлення.

Саме відомим афоризмом цього вченого ми завершуємо наше невелике дослідження: «*Culture is in language, and language is loaded with culture*». Насамкінець також додамо: конче важливо від самого початку будь-якої комунікації (особливо – міжкультурної) розрізняти, що для нас є природним/істотним і культурним/успадкованим. Природним вважаємо те, що є спільним для всіх людей і що склалося у процесі еволюції й генетично успадковане. Культурне/успадковане досягається людиною у процесі життя, воно виникає під час спільних дій з іншими людьми, під час культурної революції. Ці особливості людина має постійно тримати в полі зору, вступаючи в процес міжкультурної комунікації.

Висновки і пропозиції. Оцінюючи сучасний стан науки про міжкультурну комунікацію дістаємося висновку, що вона ще значною мірою не вичерпала своєї проблематики і чекає на нових дослідників. Вказуючи на відмінності культур, лінгвісти виокремлюють певні категорії, що у своїй структурованій сукупності вибудовують специфічний профіль або структурні ознаки («*Strukturmerkmale*») кожної культури. При систематичному аналізі увага концентрується при цьому на таких аспектах: національний характер (пересічна особистість), світосприйняття, відчуття часу і простору, норми поведінки, світогляд, праця, релігія, стосунки в колективі, харчування, невербальна комунікація тощо [12, с. 143].

У практичній площині такий підхід є можливим при складанні навчальних програм, а також при структурованні занять з іноземної мови. Домінантним при цьому має бути усвідомлення культури як певної організаційної системи, а мови як ефективного засобу реалізації відповідних стандартів, що склалася у мовно-культурному просторі. Беззаперечною має бути теза, що кожна культура сформована за своєю специфічною моделлю, а кожний індивід є уособленням і відбитком таких факторів як традиція і пам'ять (норми, ідеологія); соціалізація (ідентичність, особистий досвід); комунікація; соціальна організація тощо [12; 13].

Список літератури:

1. Гумбольдт Вильгельм фон. Избранные труды по языкознанию. Москва : Прогресс, 1984. 396 с.
2. Гумбольдт Вильгельм фон. Язык и философия культуры. Общ. ред. А.В. Гулыги и Г.В. Рамишвили. Москва : Прогресс, 1985. 450 с.
3. Донец П.Н. Основы общей теории межкультурной коммуникации: научный статус, понятийный аппарат, языковой и неязыковой аспекты, вопросы этики и дидактики. Харьков : Штрих, 2001. 386 с.
4. Куликова Л.В. Межкультурная коммуникация: теоритические и прикладные аспекты. На материале русской и немецкой лингвокультур. Красноярск : РИО КГПУ, 2004. 161 с.
5. Леонтович О.А. Введение в межкультурную коммуникацию. Уч. пособие. Москва : Гнозис, 2007. 366 с.
6. Потенба А.А. Мысль и язык. Русская словесность: Антология. – М.: Academia, 1997. – 225 с.
7. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. Учеб. пособие. – Москва : Слово/Slovo, 2000. 264 с.
8. Agar M. Language Shock. Understanding the Culture of Conversation. New York, 1994. 284 p.
9. Broszinsky-Schwabe Edit. Interkulturelle Kommunikation. VS Verlag für Sozialwissenschaften. Wiesbaden, 2011. 249 s.
10. Hall E.T. Beyond Culture. Garden City, New York : Anchor Press, 1976. 256 p.
11. Hall E.T. The Silent Language. Garden City, New York : Double, 1973. 240 p.
12. Heringer Hans Jürgen: Interkulturelle Kommunikation. 2. Auflage. A. Francke Verlag Tübingen und Basel, 2007. 240 s.
13. Hinnenkamp, Volker: Interkulturelle Kommunikation. Heidelberg : Groos, 1994. 156 s.
14. Hofstede G. Lokales Denken, globales Handeln. Interkulturelle Zusammenarbeit und globales Management. München, 2001.
15. Humboldt Wilhelm von. Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluß auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts. Darmstadt, 1949.

16. Kluckhohn F.R., Strodtbeck, F.L. Variations in Value Orientations. New York, 1961. 251 p.
17. Thomas A. Kulturstandards in der internationalen Begegnung. Saarbrücken : Breitenbach, 1991. 111 s.
18. Thomas Alexander. Psychologie interkulturellen Lernens und Handelns. In: Kulturvergleichende Psychologie. Eine Einführung. Göttingen, 1993. S. 377–424.
19. Whorf Benjamin Lee. Language, Thought und Reality. Cambridge, Mass, 1956. Deutsche Übersetzung v. Peter Krausser : Sprache – Denken – Wirklichkeit. Hamburg, 1963. 214 s.

References:

1. Gumboldt V. (1984). Izbrannye trudy po yazykoznaniiyu [Selected Works on Linguistics]. Moskow : Progress. (in Russian)
2. Gumboldt V. (1985). Yazyk i filosofiya kultury. Obsh. red. A.V. Gulygi i G.V. Ramishvili [Language and Philosophy of Culture. Society. ed. A.V. Gulygi and G.V. Ramishvili]. Moskow : Progress. (in Russian)
3. Donec P.N. (2001). Osnovy obshej teorii mezhkulturnoj kommunikacii: nauchnyj status, ponyatijnyj apparat, yazykovoj i neyazykovoj aspekty, voprosy etiki i didaktiki [Fundamentals of the general theory of intercultural communication: scientific status, conceptual apparatus, linguistic and non-linguistic aspects, questions of ethics and didactics]. Harkov : Shtrih. (in Russian)
4. Kulikova L.V. (2004). Mezhkulturnaya kommunikaciya: teoriticheskie i prikladnye aspekty. Na materiale russkoj i nemeckoj lingvokultur [Intercultural communication: theoretical and applied aspects. On the material of Russian and German linguistic cultures]. Krasnoyarsk : RIO KGPU. (in Russian)
5. Leontovich O.A. (2007). Vvedenie v mezhkulturnuyu kommunikaciyu. Uch. posobie [Introduction to intercultural communication]. Moskow : Gnozis. (in Russian)
6. Potebnya A.A. (1997). Mysl i yazyk. Russkaya slovesnost: Antologiya. [Thought and language. Russian literature: an anthology]. Moskow : Academia. (in Russian)
7. Ter-Minasova S.G. (2000). Yazyk i mezhkulturnaya kommunikaciya. Ucheb. posobie [Language and intercultural communication. Training allowance]. Moskow : Slovo. (in Russian)
8. Agar M. (1994). Language Shock. Understanding the Culture of Conversation. New York.
9. Broszinsky-Schwabe E. (2011). Interkulturelle Kommunikation [Intercultural communication]. Wiesbaden : VS. (in German)
10. Hall E.T. (1976). Beyond Culture. Garden City, New York : Anchor Press.
11. Hall E.T. (1973). The Silent Language. Garden City, New York : Double.
12. Heringer H.J. (2007). Interkulturelle Kommunikation [Intercultural communication]. Tübingen und Basel: A. Francke Verlag. (in German)
13. Hinnenkamp V. (1994). Interkulturelle Kommunikation [Intercultural communication]. Heidelberg : Groos. (in German)
14. Hofstede G. (2001). Lokales Denken, globales Handeln. Interkulturelle Zusammenarbeit und globales Management [Local thinking, global action. Intercultural cooperation and global management]. München. (in German)
15. Gumboldt V. (1949). Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts [On the diversity of human language and its influence on the spiritual development of the human race]. Darmstadt. (in German)
16. Kluckhohn F.R., Strodtbeck, F.L. (1961). Variations in Value Orientations. New York.
17. Thomas A. (1991). Kulturstandards in der internationalen Begegnung [Cultural standards in the international encounter]. Saarbrücken : Breitenbach. (in German)
18. Thomas A. (1993). Psychologie interkulturellen Lernens und Handelns [Psychology of intercultural learning and action]. Comparative Psychology. An introduction, pp. 377–424.
19. Whorf B.L. (1963). Language, Thought und Reality. Cambridge : Mass.